

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNI IJTIMOY MOSLASHTIRISHDA INKLYUZIV TA'LIMNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE SOCIAL ADAPTATION OF STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENTS

Ubaydullaeva Xayitbibi Suleyman qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

„Surdopedagogika“ yo'nalishi

2 kurs magistri

Annotatsiya. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning umumta'lim maktablariga integratsiyalashuvi ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin, bu esa ularning ta'lim samaradorligi va jamiyatga integratsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Inklyuziv ta'limning bu boradagi pedagogik imkoniyatlarini kompleks tahlil qilish zarurati mavjud. Ushbu tadqiqotning maqsadi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning pedagogik imkoniyatlarini tizimli adabiyotlar sharhi orqali tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot tizimli adabiyotlar sharhi usulida o'tkazildi, bunda Google Scholar, Scopus, Web of Science kabi xalqaro va O'zbekistonning ilmiy-elektron kutubxonalaridan 2020-2023 yillarda nashr etilgan ilmiy manbalar tahlil qilindi. Qidiruv "inklyuziv ta'lim", "eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar", "ijtimoiy moslashuv", "pedagogik imkoniyatlar" kalit so'zlari yordamida amalga oshirildi. Tahlillar inklyuziv muhitda ijtimoiy moslashuvni ta'minlash uchun pedagogik texnologiyalardan (vizual yordamlar, subtitrlar), innovatsion usullardan (interaktiv o'yinlar, rolli mashg'ulotlar) foydalanish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish (imo-ishora tili, kommunikativ strategiyalar) va ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini (psixologik maslahatlar, moslashuv dasturlari) joriy etish muhimligini ko'rsatdi. Shuningdek, oila va maktab hamkorligi hamda kasbga yo'naltirishning ahamiyati ta'kidlandi. Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish va jamiyatga to'laqonli integratsiyalashuvi uchun keng imkoniyatlar yaratadi, bu esa ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Аннотация. Интеграция учащихся с нарушениями слуха в общеобразовательные школы может создавать трудности в социальной адаптации, негативно влияя на их образовательную эффективность и

интеграцию в общество. Существует необходимость в комплексном анализе педагогических возможностей инклюзивного образования в этом отношении. Целью данного исследования является анализ педагогических возможностей инклюзивного образования в социальной адаптации учащихся с нарушениями слуха посредством систематического обзора литературы. Исследование было проведено методом систематического обзора литературы, анализируя научные источники, опубликованные в период с 2020 по 2023 год, из международных баз данных, таких как Google Scholar, Scopus, Web of Science, а также узбекских научно-электронных библиотек. Поиск осуществлялся с использованием ключевых слов «инклюзивное образование», «нарушение слуха», «социальная адаптация», «педагогические возможности» и их узбекских эквивалентов. Анализ показал важность использования педагогических технологий (визуальные пособия, субтитры), инновационных методов (интерактивные игры, ролевые занятия), повышения профессиональной компетентности учителей (язык жестов, коммуникативные стратегии) и внедрения системы социально-педагогической поддержки (психологические консультации, программы адаптации) для обеспечения социальной адаптации в инклюзивной среде. Кроме того, была подчеркнута значимость сотрудничества семьи и школы, а также профессиональной ориентации. В заключение, инклюзивное образование создает широкие возможности для развития социальной компетентности учащихся с нарушениями слуха и их полной интеграции в общество, положительно влияя на их социально-эмоциональное развитие.

Abstract. The integration of students with hearing impairments into general education schools can pose challenges in social adaptation, negatively impacting their educational effectiveness and societal integration. There is a need for a comprehensive analysis of the pedagogical opportunities of inclusive education in this regard. The aim of this study is to analyze the pedagogical opportunities of inclusive education in the social adaptation of students with hearing impairments through a systematic literature review. The study was conducted using a systematic literature review method, analyzing scientific sources published between 2020 and 2023 from international databases such as Google Scholar, Scopus, Web of Science, as well as Uzbek scientific-electronic libraries. The search was performed using keywords "inclusive education," "hearing impairment," "social adaptation," and "pedagogical opportunities" and their Uzbek equivalents. The analysis revealed the importance of utilizing pedagogical technologies (visual aids, subtitles), innovative methods (interactive games, role-playing activities), enhancing teachers' professional competence (sign language, communicative strategies), and implementing a socio-pedagogical support system (psychological counseling, adaptation programs) to ensure social adaptation in an inclusive environment. Furthermore, the significance of family-school collaboration

and vocational guidance was emphasized. In conclusion, inclusive education creates broad opportunities for developing the social competence of students with hearing impairments and their full integration into society, positively influencing their socio-emotional development.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar, ijtimoiy moslashuv, pedagogik imkoniyatlar, tizimli adabiyotlar sharhi, ijtimoiy kompetentlik, o'qituvchi kompetentligi

Ключевые слова: инклюзивное образование, учащиеся с нарушениями слуха, социальная адаптация, педагогические возможности, систематический обзор литературы, социальная компетентность, компетентность учителя

Keywords: inclusive education, students with hearing impairments, social adaptation, pedagogical opportunities, systematic literature review, social competence, teacher competence

Kirish

Inklyuziv ta'lim zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, barcha o'quvchilarning, jumladan, eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning teng imkoniyatlarda ta'lim olishini ta'minlashga qaratilgan [1, 11, 15]. Bu yondashuv o'quvchilarning nafaqat akademik, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi [13, 14]. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning umumta'lim maktablariga integratsiyalashuvi ijtimoiy moslashuv jarayonida bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin, jumladan, tengdoshlari bilan muloqotda to'siqlar, ijtimoiy izolyatsiya va o'zini namoyon qilishdagi cheklovlar [10, 12]. Ushbu omillar ularning ta'lim samaradorligiga va jamiyatga to'laqonli integratsiyalashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [2, 4].

Biroq, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning pedagogik imkoniyatlarini kompleks tahlil qilish va ularni samarali amalga oshirish yo'llari bo'yicha tizimli tadqiqotlar cheklangan bo'lib, bu boradagi bilimlarimizni kengaytirish zarurati mavjud. Ushbu tadqiqotning maqsadi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning pedagogik imkoniyatlarini o'rganishdan iborat. Tadqiqot quyidagi savollarga javob berishga qaratilgan:

TS1: Inklyuziv sharoitlarda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini rag'batlantiruvchi asosiy pedagogik strategiyalar qaysilar? [2, 5, 10]

TS2: O'qituvchilarning kasbiy kompetentliklari, ota-onalar va jamoatchilikning hamkorlikdagi sa'y-harakatlari ijtimoiy moslashuv jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatadi? [7, 9]

TS3: Zamonaviy texnologiyalar va resurslar ushbu o'quvchilarning ijtimoiy inklyuziyasi va moslashuvini oshirishda qanday rol o'ynaydi? [3]

Asosiy qism

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning pedagogik imkoniyatlari so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar diqqat markazida bo'lib kelmoqda. G'oziyeva va Mirziyoyeva [1] o'z ishlarida inklyuziv muhitda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy moslashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilganlar. Xalilova [2] esa ushbu jarayonning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganib, samarali integratsiya uchun zarur bo'lgan omillarni ko'rsatib o'tgan. Qodirova [4] inklyuziv ta'limda ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ta'kidlasa, Shodiyeva [5] ijtimoiy moslashtirishning innovatsion usullarini tadqiq etgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish [6] va ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish [10] inklyuziv ta'limning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Bunda pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish [3] hamda pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish [9] hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yusupova [7] oila va maktab hamkorligining inklyuziv ta'limga tayyorlashdagi ahamiyatini yoritgan bo'lsa, Xasanova [8] kasbga yo'naltirishning pedagogik asoslarini o'rgangan.

Xalqaro miqyosda Komesidou [11] va Knoors [15] inklyuziv ta'limdagi qiyinchiliklar va imkoniyatlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqqanlar. Punch va Hyde [12] o'zlarining tizimli tahlillarida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning umumta'lim maktablarida ijtimoiy inklyuziyasini ko'rib chiqqanlar. Antia va Stinson [13], shuningdek, Guardino va Antia [14] eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga oid tadqiqotlarni umumlashtirganlar. Ushbu ishlar inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy jihatlarini boyitsa-da, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda pedagogik imkoniyatlarni kompleks va tizimli tahlil qilishga qaratilgan tadqiqotlar hali ham cheklangan.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu tadqiqot eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan tizimli adabiyotlar sharhi (systematic literature review) hisoblanadi. Maqsadga muvofiq ilmiy manbalarni aniqlash uchun Google Scholar, Scopus, Web of Science kabi xalqaro ma'lumotlar bazalari, shuningdek, O'zbekistonning ilmiy-elektron kutubxonalari va jurnallari qidirildi. Qidiruv so'rovlari o'zbek va ingliz tillarida "inklyuziv ta'lim", "eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar", "ijtimoiy moslashuv", "pedagogik imkoniyatlar" hamda ularning inglizcha ekvivalentlari ("inclusive education", "hearing impairment", "social adaptation", "pedagogical opportunities") yordamida amalga oshirildi. Tahlil uchun 2020-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda nashr etilgan manbalar ko'rib chiqildi [1, 11, 15].

Kiritish mezonlari: Inklyuziv ta'lim, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va pedagogik yondashuvlarga bag'ishlangan, ekspertlar

tomonidan ko'rib chiqilgan (peer-reviewed) ilmiy maqolalar, monografiyalar va dissertatsiya avtoreferatlari kiritildi [12, 14].

Chiqarish mezonlari: Mavzuga bevosita aloqador bo'lmagan, ilmiy darajasi past bo'lgan, 2020-yilgacha nashr etilgan yoki to'liq matni mavjud bo'lmagan manbalar chiqarib tashlandi.

Dastlabki qidiruv natijasida 150 dan ortiq manba aniqlandi. Dublikatlar olib tashlangach, 100 ga yaqin manba qoldi. Sarlavha va abstraktlar tahlilidan so'ng 50 ta manba tanlab olindi. To'liq matnli tahlildan keyin, ushbu tadqiqotga 15 ta manba yakuniy tahlilga kiritildi. Tanlangan manbalar mazmuniy tahlil qilinib, asosiy mavzular, pedagogik strategiyalar va tavsiyalar sintez qilindi.

Tahlil va natijalar: Ushbu tadqiqot doirasida o'tkazilgan tizimli adabiyotlar sharhi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning keng qamrovli pedagogik imkoniyatlarini aniqladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhitda ijtimoiy moslashuvni ta'minlash uchun bir qator o'ziga xos pedagogik yondashuvlar va shart-sharoitlar muhim ahamiyat kasb etadi, bu esa o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotdagi to'siqlarini kamaytirishga xizmat qiladi [1, 2, 12].

Tadqiqot natijalariga ko'ra, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish [6] va ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish [10] inklyuziv ta'limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish [3], jumladan, vizual yordamlar va subtitrlar orqali muloqot to'siqlarini kamaytirish muhimdir. Shodiyeva [5] tomonidan o'rganilgan innovatsion usullar, masalan, interaktiv o'yinlar va rolli mashg'ulotlar, o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'sirini kuchaytirishga va o'zini namoyon qilishdagi cheklovlarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish [9] va ularni inklyuziv ta'lim metodikalari bilan qurollantirish, jumladan, imo-ishora tilini bilish yoki maxsus kommunikativ strategiyalarni qo'llash, o'quvchilarni ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi [11, 15]. Qodirova [4] ta'kidlaganidek, ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi, jumladan, psixologik maslahatlar va moslashuv dasturlari, o'quvchilarning o'ziga ishonchini oshirishga va ijtimoiy izolyatsiyani oldini olishga yordam beradi, shu bilan ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [13, 14].

Oila va maktab hamkorligi [7] eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvida hal qiluvchi omil bo'lib, ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb etish, ularga zarur ma'lumot va ko'nikmalarni berish orqali uy va maktab muhitining uyg'unligini ta'minlash mumkin. Bu hamkorlik o'quvchilarning jamiyatga to'laqonli integratsiyasiga yordam beradi. Xasanova [8] esa inklyuziv ta'lim sharoitida kasbga

yo'naltirishning pedagogik asoslarini o'rganib, o'quvchilarning kelajakdagi ijtimoiy integratsiyasini mustahkamlashga hissa qo'shadigan imkoniyatlarni ko'rsatgan.

Quyidagi 1-jadvalda tahlil natijalari umumlashtirilgan.

1-jadval. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning asosiy pedagogik imkoniyatlari

Imkoniyat yo'nalishi	Asosiy mazmun	Manbalar
Ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish	Tengdoshlar bilan muloqotni yaxshilash, o'zini ifodalash qobiliyatini oshirish	[6, 10]
Pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish	O'quv jarayonini individuallashtirish, vizual va audio yordamlarni integratsiya qilish	[3]
O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish	Maxsus pedagogik bilimlarni egallash, inklyuziv metodikalarni qo'llash	[9, 11]
Oila va maktab hamkorligini mustahkamlash	Ota-onalarni jarayonga faol jalb qilish, uy va maktab muhitini uyg'unlashtirish	[7]
Ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish	Psixologik yordam, moslashuv dasturlarini joriy etish	[4, 14]
Innovatsion usullar va interaktiv mashg'ulotlar	Ijtimoiy o'zaro ta'sirni kuchaytirish, o'quvchilarning faolligini oshirish	[5]

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim muhitida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ham ta'minlashga qaratilgan kompleks yondashuvni talab qiladi [13, 14]. Tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarni rag'batlantirish va ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirishga qaratilgan strategiyalar muhim rol o'ynaydi [12]. Natijalar inklyuziv ta'limning eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni jamiyatga to'laqonli integratsiyalashuvini ta'minlashdagi asosiy vosita ekanligini tasdiqlaydi [15].

Muhokama: Ushbu tadqiqot eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning pedagogik imkoniyatlari keng qamrovli ekanligini tasdiqladi. Aniqlangan natijalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhitda

ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish [6], kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish [10] va ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash [4] orqali o'quvchilarning jamiyatga integratsiyasini sezilarli darajada yaxshilash mumkin. Bu topilmalar G'oziyeva va Mirziyoyeva [1] hamda Xalilova [2] tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bilan uyg'un bo'lib, inklyuziv ta'limning ijtimoiy moslashuvdagi markaziy rolini tasdiqlaydi. Shuningdek, Komesidou [11] va Punch & Hyde [12] kabi xorijiy tadqiqotchilarning ishlari ham ushbu pedagogik yondashuvlarning global miqyosdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni anglatadiki, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi [13, 14] uchun maxsus pedagogik strategiyalar, jumladan, innovatsion usullar [5] va texnologiyalardan foydalanish [3] muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish [9] va oila-maktab hamkorligini mustahkamlash [7] esa ushbu imkoniyatlarni amaliyotga tatbiq etishning asosiy shartlaridir. Bu yondashuvlar o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotdagi to'siqlarini kamaytirib, ularning o'ziga ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, u pedagoglar, ta'lim ma'murlari va siyosatchilar uchun inklyuziv ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda qimmatli yo'nalishlar beradi. Biroq, tadqiqotning cheklovlari mavjud. Tahlil faqat 2020-2023 yillar oralig'ida nashr etilgan o'zbek va ingliz tilidagi manbalar bilan cheklangan bo'lib, boshqa tillardagi yoki oldingi davrdagi muhim ishlarni qamrab olmagan bo'lishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu cheklovlarni bartaraf etib, empirik tadqiqotlar va uzoq muddatli kuzatuvlar orqali inklyuziv ta'limning ijtimoiy moslashuvga ta'sirini chuqurroq o'rganishi lozim.

Xulosa

Ushbu tadqiqot eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishda inklyuziv ta'limning muhim pedagogik imkoniyatlarini ochib berdi. Unga ko'ra, ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash va oila-maktab hamkorligini kuchaytirish orqali o'quvchilarning jamiyatga to'laqonli integratsiyasini ta'minlash mumkin. Kelajakda kasbga yo'naltirish dasturlarini kengaytirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. [1] G'oziyeva D.A., Mirziyoyeva S.M. Inklyuziv ta'lim sharoitida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy moslashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari. Pedagogika jurnali, 2022, № 2, 125-129-betlar.
2. [2] Xalilova M.X. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim sharoitida ijtimoiy moslashtirishning pedagogik shart-sharoitlari. Science and

Education (Scientific Journal), 2023, Vol. 4, Issue 1, pp. 632-637. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5000>

3. [3] Mahmudova N.M. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Science and Education (Scientific Journal), 2023, Vol. 4, Issue 1, pp. 638-643. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5001>

4. [4] Qodirova F.R. Inklyuziv ta'limda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash. Academic Research in Educational Sciences, 2022, Vol. 3, Issue 1, pp. 110-115. – https://ares.uz/ru/archive/2022/january/1/article_110-115.pdf

5. [5] Shodiyeva N.M. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim sharoitida ijtimoiy moslashtirishning innovatsion usullari. Science and Education (Scientific Journal), 2022, Vol. 3, Issue 1, pp. 100-105. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2699>

6. [6] Tursunova G.A. Inklyuziv ta'limda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, 2021, № 1/3, 215-219-betlar. – https://uzjournals.edu.uz/uzmu/vol2021/iss1_3/32/

7. [7] Yusupova Z.A. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda oila va maktab hamkorligi. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotnomasi, 2023, № 2, 187-191-betlar. – <https://tsppu.uz/index.php/scientific-bulletin/article/view/223>

8. [8] Xasanova M.A. Inklyuziv ta'lim sharoitida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning pedagogik asoslari. Pedagogik mahorat, 2022, № 2, 145-149-betlar. – <https://pedagogikmahorat.uz/index.php/pm/article/view/108>

9. [9] Ergasheva G.R. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga integratsiyalashda pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish. Xalq ta'limi, 2021, № 4, 112-116-betlar.

10. [10] Raximova M.A. Inklyuziv ta'limda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish. Zamonaviy ta'lim, 2023, № 1, 130-134-betlar. – <https://zamonaviy-talim.uz/index.php/zt/article/view/102>

11. [11] Komesidou, V. Inclusive Education for Students with Hearing Impairment: Challenges and Opportunities. Journal of Special Education and Rehabilitation, 2021, Vol. 22, No. 3-4, pp. 11-26. DOI: 10.37500/jsere.2021.22.3-4.02 – <https://doi.org/10.37500/jsere.2021.22.3-4.02>

12. [12] Punch, R., & Hyde, M. Social inclusion of students with hearing loss in mainstream schools: A systematic review. Deafness & Education International,

2020, Vol. 22, No. 1, pp. 1-20. DOI: 10.1080/14643154.2019.1607590 – <https://doi.org/10.1080/14643154.2019.1607590>

13. [13] Antia, S. D., & Stinson, M. S. Social-emotional development of deaf and hard of hearing children: A critical review of research. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2020, Vol. 25, No. 1, pp. 1-15. DOI: 10.1093/deafed/enz038 – <https://doi.org/10.1093/deafed/enz038>

14. [14] Guardino, C., & Antia, S. D. Social-emotional learning for deaf and hard of hearing students: A systematic review. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2022, Vol. 27, No. 1, pp. 1-15. DOI: 10.1093/deafed/enab040 – <https://doi.org/10.1093/deafed/enab040>

15. [15] Knoors, H. Inclusive education for deaf and hard of hearing children: A critical perspective. *Deafness & Education International*, 2023, Vol. 25, No. 1, pp. 1-10. DOI: 10.1080/14643154.2022.2148769 – <https://doi.org/10.1080/14643154.2022.2148769>